

FILOZOFIA A METÓDA

Večery o
metodológii vied, 3.
6. 2015

Doc. PhDr. Mariana
Szapuová, PhD.

Mgr. Róbert Maco,
PhD.

Katedra filozofie a
dejín filozofie FiF UK

OBSAH:

- Problém metódy vo filozofii
- Rôzne vymedzenia pojmu metódy
- Filozofia ako kognitívna disciplína: kognitívne metódy vo filozofii
- Metodologický pluralizmus vo filozofii
- Tri príklady špecificky filozofických metód:
  - Transcendentálna metóda
  - Fenomenologická metóda
  - Metóda pojmovej analýzy
- „Analýza poznania“ ako príklad filozofickej analýzy

„PROBLÉM METÓDY VO FILOZOFII“

Prvé východiskové rozlíšenie:

- **Metóda ako predmet/téma filozofického uvažovania:**
metóda poznania (vedecká metóda)
- **Problém filozofickej metódy/ filozofických metód**
- Pozn.: *metódou filozofie je „making and questioning distinctions“ (Sokolowski)*

PROBLÉM METÓDY VO FILOZOFII: METÓDA AKO PREDMET FILOZOFICKÉHO UVAŽOVANIA

Metóda (poznania, vedy) ako predmet filozofického uvažovania v DF: dve základné tendencie:

- a) úvahy o vedeckej metóde, zväčša normatívne (Aristoteles: *Druhé analytiky*, Descartes: *Rozprava o metóde*, Bacon: *Nové Organon*, Popper: *Logika vedeckého skúmania*)
- b) kritika metódy/metodickosti, spojená s akcentovaním odlišnosti prírodovedných a humanitných metód (bádenská škola novokantovstva, rozlíšenie medzi nomotetickými a idiografickými vedami)

PROBLÉM METÓDY VO FILOZOFII: FILOZOFICKÁ METÓDA

- Metóda (vo všeobecnosti): akýkoľvek postup na dosiahnutie stanoveného cieľa podľa určitého (explicitného alebo implicitného) pravidla, „*návod na uskutočnenie cieľavedomej činnosti*“, spôsob robenia niečoho
- Kognitívne metódy = metódy s kognitívnymi cieľmi, t. j.
  - získanie nového poznania a/alebo porozumenia
  - odstránenie epistemických nedostatkov existujúceho poznania
    - nejasnosť, vágnosť, nekonzistentnosť, nesystematickosť, paradoxy atď.
  - eliminovanie pseudoprotblémov

PROBLÉM METÓDY VO FILOZOFII: FILOZOFIA AKO KOGNITÍVNA DISCIPLÍNA

- Ak metódu chápeme ako postup na dosiahnutie stanoveného cieľa, vyvstáva otázka: čo je cieľom filozofickej činnosti? Čo má vlastne byť výsledkom filozofovania?
- Najčastejšie chápanie (v minulosti i v súčasnosti):
  - Filozofia je kognitívna disciplína
  - Filozofia teda sleduje (vyššie uvedené) kognitívne ciele
  - Filozofia je osobitou súčasťou systému vedeckých disciplín
- Napriek tomu však treba mať na pamäti vysokú heterogénnosť filozofie: zodpovedanie danej otázky vždy už predpokladá určitú definíciu „filozofie“

PROBLÉM FILOZOFICKEJ METÓDY

Čo je filozofická metóda?

Analogicky k „vedeckej metóde“: termín „filozofická metóda“ je nejednoznačný, dva najčastejšie významy:

- a) filozofická metóda/filozofické metódy *per se*, ktorá by charakterizovala filozofiu ako celok a zároveň by ju odlišovala od non-filozofie (vedy, mýtu, poézie)
- b) metódy štandardne používané vo filozofii

PROBLÉM FILOZOFICKEJ METÓDY

- Problém s a): filozofická metóda *per se*

zrejme nič také neexistuje, na druhej strane ale medzi mnohými filozofmi je rozšírené presvedčenie, že identita filozofie je daná jej metódou, resp. metódami: „*Filozofia sa odlišuje od ostatných umení a vied skôr svojimi metódami než svojím predmetom*“ (Ayer)

- Problém s b): metódy štandardne používané vo filozofii (spôsob robenia filozofie)

Vzhľadom na heterogenitu samotnej filozofie, „štandardné používanie“ treba špecifikovať vzhľadom na typ filozofie: metódy používané vo fenomenologickej tradícii, metódy používané v postštrukturalizme, transcendentálne metódy, analytické metódy, ale aj *metóda* pochybovania, sokratovská dialektická metóda, atď.

FILOZOFICKÁ METÓDA ALEBO FILOZOFICKÉ METÓDY?

- **1.** *Existuje nejaká metóda, alebo viaceré metódy, ktoré sú špecifické pre (epistemicky orientovanú) filozofiu v tom zmysle, že by sa dalo povedať, že charakterizujú filozofický spôsob skúmania ako taký?*
  - *Stručná odpoveď: Nie.*
- **2.** *Existujú nejaké metódy, ktoré sú špecifické pre filozofiu (aj keď možno nie pre každý typ filozofie), a to v tom zmysle, že sa používajú iba (alebo aspoň najmä) vo filozofii?*
  - *Stručná odpoveď: Áno.*

PREČO POTREBUJEME ŠPECIFICKY FILOZOFICKÉ METÓDY?

- **Zdôvodnenie:** Existencia špecificky filozofických problémov, t. j. problémov, ktoré ako také nepatria do žiadnej „špeciálnej“ vedy (či už prírodnej alebo humanitnej)
  - **1. Fundamentálne epistemologické a ontologické otázky:** týkajú sa princípov nášho poznávania a prírodných princípov (zákonov fungovania sveta) – príklad: „ako zdôvodniť základné logické zákony?“
  - **2. Pojmové otázky:** týkajú sa definovania/vyjasnenia tých pojmov, ktoré sú ťažko definovateľné (alebo dokonca možno neredukovateľné na iné pojmy), veľmi dôležité (možno až nevyhnutné) a pritom príliš všeobecné nato, aby boli predmetom špeciálnych vied – príklad: „čo je to príčina?“, „čo je to vysvetlenie?“
  - **3. Normatívne otázky:** týkajú sa stanovenia určitých (napr. morálnych) pravidiel správania alebo konania a zdôvodnenia legitimacy týchto pravidiel – príklad: „je právo na vlastnú smrť súčasťou ľudskej dôstojnosti?“

NIEKOĽKO TYPOV PROKLAMOVANÝCH ŠPECIFICKY FILOZOFICKÝCH METÓD, RESP. FILOZOFICKÝCH METODOLÓGIÍ

- **Metódy pojmovej analýzy** (predstavitelia „analytickej filozofie“)
- **Transcendentálna metóda, resp. metóda transcendentálnej argumentácie** (I. Kant)
- **Fenomenologické metódy** (E. Husserl)
- **Hermeneutické metódy** (H.-G. Gadamer)
- **Dekonštruktívne metódy** (J. Derrida)
- **„Archeologické“ a „genealogické“ metódy** (M. Foucault)
- **Dialektická metóda** (G. W. F. Hegel)

I. TRANSCENDENTÁLNA METÓDA

- *Transcendentálna metóda*, resp. *metóda transcendentálnej argumentácie* je filozofický postup alebo typ argumentácie, ktorý nás má priviesť k zdôvodneniu tvrdení (zväčša principiálneho rázu), ktoré sú **inak vedecky nezdôvodniteľné** (t. j. nie sú zdôvodniteľné ani čisto logicko-deduktívnou cestou, ani prostredníctvom empirických metód).
- Transcendentálna metóda spočíva vo všeobecnosti v tom, že o tvrdení, pre ktoré hľadáme zdôvodnenie, preukážeme, že je **nevyhnutnou podmienkou možnosti** niečoho, čo už pokladáme za **dané** (zaručené), resp. čo už nie sme ochotní/schopní spochybňovať.
- Príkladom tvrdení zdôvodňovaných pomocou transcendentálnej metódy môžu byť veľmi všeobecné výroky o svete (princíp kauzality), princípy nášho poznania, morálne princípy, princípy estetických súdov.

TRANSCENDENTÁLNA METÓDA

■ Najvšeobecnejšia schéma transcendentálneho argumentu:

1. Platí A .
2. Podmienkou možnosti A je B .

■ -----

1. Teda platí B .

■ Poznámky:

- a) Obsahom 1. premisy je niečo, čoho prijatie je **neproblematické**. Môže ísť o konštatovanie týkajúce sa existencie určitého poznania, skúsenosti, myslenia, jazyka, konania.
- b) Podmienka možnosti v 2. premise nie je empirického charakteru (nejde napr. o fyziologické podmienky vnímania). Má ísť o **nevyhnutnú, apriórnu** podmienku, ktorá nie je prístupná tomu typu skúmania, ktorý je vlastný každodennému poznávaniu alebo empirickým vedám.
- c) Záver má umožniť porozumieť, ako je vôbec (principiálne) A možné. Tým zároveň záver poskytuje filozofické poznanie určitého druhu (často všeobecne platné, fundamentálne).

TRANSCENDENTÁLNA METÓDA: PRÍKLAD

- Aristotelova obhajoba platnosti „princípu vylúčenia protirečenia“ (PVP): *Nie je možné, aby tomu istému niečo prislúchalo a zároveň neprislúchalo v tom istom ohľade.* (Metafyzika, 4. kniha)
1. Je možné niečo zmysluplné vysloviť, niečo, čo je zrozumiteľné tak vyslovujúcemu ako aj iným.
  2. PVP je však nevyhnutnou podmienkou možnosti toho, aby sa vôbec dalo niečo zmysluplné a intersubjektívne zrozumiteľné vysloviť.
  3. Teda PVP platí.

TRANSCENDENTÁLNA METÓDA: PROBLÉMY

1. Problém východiska – čo by malo byť obsahom prvej premisy?
Ide o empirické výroky? Sú dostatočne neproblematické a imúnne voči spochybneniu?
2. Problém „nevyhnutných podmienok možnosti“ – akú povahu má druhá premisa, ide o **analytický** alebo o **syntetický apriórny** výrok?
  - v prvom prípade môže pri príliš vágnej formulácii hroziť skrytá triviálnosť celého argumentu
  - v druhom prípade vyvstáva otázka zdôvodnenia samej tejto premisy (má ísť opäť o transcendentálny argument? – hrozba nekonečného regresu)

FENOMENOLOGICKÁ METÓDA

- je to vlastne **súbor** viacerých na seba nadväzujúcich filozofických metód – „*fenomenologická redukcia*“ (*epoché*), „*eidetická redukcia*“, „*voľná variácia*“
- nie je totožná s postupmi, ktoré sa zakladajú na **introspekcii**, nevzťahuje sa len na subjektívne prežívanie (odlišné používanie termínu „*fenomenológia*“ v súčasnej kognitívnej vede)
- napriek spoločnému pôvodu nie je celkom stotožniteľná s „*fenomenologickými metódami*“ ako jedným typom **kvalitatívnych metód** výskumu v niektorých spoločenských a humanitných vedách (psychológia, sociológia, religionistika a i.)

FENOMENOLOGICKÁ METÓDA: ZÁKLADNÉ KROKY

- Uvedomenie si „*prirodzeného postoja*“ k svetu a jeho obmedzení.
- Uvedomenie si nevyhnutnej (apriórnej) korelácie medzi vedomím ako súborom všetkých mentálnych aktov a stavov, v ktorom sú nám dané všetky veci, a týmito rozmanitými typmi predmetov („*intencionalita*“).
- Prechod od „*prirodzeného postoja*“ k „*fenomenologickému postoju*“: fenomenológ vykonáva všeobecnú neutralizáciu svojich predmetných vzťahov tým, že na svet začne nahliadať iba ako na korelát rozličných aktov vedomia, t. j. svet „*sa stáva*“ *fenoménom* („*fenomenologická redukcia*“).
- Náplň práce pre fenomenológa vo fenomenologickom postoji: **deskripcia** rôznych typov aktov a ich predmetov a **analýza** ich vzájomných vzťahov, podmieneností atď.
- Cieľom je dopracovať sa k identifikovaniu a vysloveniu **esenciálnych** charakteristík štruktúry vedomia.
- Jednou technikou ako dospieť k „*esencii*“ je „*voľná variácia*“, t. j. imaginatívne obmieňanie príkladov skúmaného predmetu (alebo aktu)

FENOMENOLOGICKÁ METÓDA: HLAVNÉ ČRTY

- **Anti-naturalizmus** – fenomenologický postup má byť autonómny, neredukovateľný na metódy prírodných vied
- **Anti-objektivismus** – fenomenologické skúmanie prebieha z „perspektívy (pozície) prvej osoby
- **Anti-redukcionizmus** – fenomenologická metóda má urobiť zadosť všetkým formám skúsenosti sveta (vedeckej, náboženskej, umeleckej atď.)
- **Anti-dogmatizmus** – fenomenologická metóda sa snaží realizovať ideál absolútnej „bezpredsudkovosti“ – nemôže sa opierať o výsledky vied ani každodenné poznanie (*common sense*)
- **„Radikálny empirizmus“** – jediným zdrojom poznania má byť skúsenosť ako priame a autentické prežívanie danej „predmetnosti“ vo všetkých jeho rozmanitých formách a podobách

FENOMENOLOGICKÁ METÓDA V SPOLOČENSKÝCH VEDÁCH

- štúdium prežívania (*spoločnej alebo zdieľanej skúsenosti*) určitého fenoménu (životnej situácie, udalosti apod.) u viacerých osôb (5-25) za účelom hlbšieho porozumenia danému fenoménu
- formy získavania dát: hĺbkové interview, nahrávané rozhovory, umelecké prejavy (básne, eseje...), pozorovanie

Spojitosť s (filozofickou) fenomenologickou metódou:

- prístup z pozície prvej osoby (anti-objektivismus), orientácia na význam prežívaného fenoménu
- výskumník pri opise náhľadov participantov reflektuje svoje „predsudky“ a snaží sa ich „uzátvorkovať“
- identifikovanie spoločných znakov daných skúseností: vyzdvihnutie *signifikantných výpovedí*, ich zhrnutie do *tém (clusters of meaning)*
- výskumník opisuje kontext, v ktorom prebiehalo prežívanie daného fenoménu účastníkmi, vrátane kontextu samotného výskumníka, jeho spôsob prežívania, reakcie atď.
- výsledkom má byť písomný opis, ktorý predstavuje **esenciu** skúmaného fenoménu, jeho podstatnú, invariantnú štruktúru (na základe ktorého by mal čitateľ /lepšie/ porozumieť tomu, „aké je to mať takú a takú skúsenosť“)

FENOMENOLOGICKÁ METÓDA: PROBLÉMY

- Problém objektívneho posúdenia výsledkov metódy: pre získanie svojho predmetu (t. j. *fenoménu*) si fenomenologický prístup vyžaduje vykonanie radikálnej zmeny kognitívneho, ba dokonca životného postoja (Husserl ju dokonca na jednom mieste prirovnal k náboženskému konvertovaniu!)
- Problém nezlučiteľnosti výsledkov jednotlivých fenomenológov – nedostatočne jasné kritériá úspešnosti aplikácie metódy
- Problém presného vymedzenia jednotlivých krokov a inštrukcií fenomenologickej metódy

ANALYTICKÉ METÓDY VO FILOZOFII: FILOZOFICKÁ ANALÝZA

- Koincidencia termínov „filozofická analýza“ a „analytická filozofia“ (výsledky vyhľadávania výrazu „analytical methods in philosophy“ (Google))
- Analýza/analytické metódy/analytický spôsob robenia filozofie ako dištinkatívny znak, definičná charakteristika a zdroj identity
- „analytická filozofia“ je „dáždnikový“ termín, neexistuje jednotné chápanie toho, čo je „analytická filozofia“ ako neexistuje ani jednotné chápanie toho, čo je analýza ako filozofická metóda

Najčastejšie spomínané typy alebo formy filozofickej analýzy:

- Logická analýza jazyka (jazyka vedy)
- Jazyková/lingvistická analýza (analýza prirodzeného jazyka)
- Pojmová/konceptuálna analýza

FILOZOFICKÁ ANALÝZA

- Ryle: „...jestvuje zmysel, v ktorom možno primerane skúmať a dokonca povedať, „čo vlastne znamená povedať to a to“.....sa prikláňam k názoru, že práve v tom spočíva filozofická analýza a že je to jej jediná funkcia“(SZV, In: Fil. prirodzeného jazyka)
- Dummett: cieľom filozofie je analyzovať štruktúru myslenia, štúdium myslenia treba odlíšiť od skúmania psychologických procesov myslenia (thinking), **jediná adekvátna metóda analýzy myslenia je analýza jazyka** (podľa An. vs, Cont,. 48)
- „pojmová analýza je to, čo o sebe filozofi radi vyhlasujú, že robia“ (Strawson: Analýza a metafyzika)

METÓDA POJMOVEJ ANALÝZY

- Analýza je vo všeobecnosti postup, pri ktorom vychádzajúc z niečoho komplexného (v zmysle zloženého a tiež málo prehľadného) chceme dospieť k takým častiam a ich vzájomným vzťahom, ktoré nám umožnia (lepšie) pochopiť alebo osvetliť pôvodný celok (jeho štruktúru, fungovanie atď.).
- V prípade analýzy ako filozofickej metódy sa – predovšetkým v novej filozofii – hovorí o **pojmovej (konceptuálnej) analýze**. Komplexnými entitami, o ktorých analýzu ide, sú teda pojmy.
- Ale: čo sú vlastne **pojmy**?
- Pod „pojmy“ budeme chápať významy jazykových výrazov predovšetkým typu **predikátov** (či už unárnych alebo viac-árnych, t. j. vzťahových/relačných), t. j. významy takých výrazov ako „poznanie“, „mysel“, „sloboda“, „spravodlivosť“, „čas“ apod.

Ak pokladáme (takéto) pojmy za hlavný predmet filozofického skúmania, náš cieľ možno formulovať tak, že ide o vyjasnenie, lepšie pochopenie týchto pojmov, a to tým, že hlbšie nahliadneme do štruktúry daných pojmov a/alebo vytvoríme si jasnejší a systematickejší prehľad o ich vzťahoch k iným pojmom, príp. o ich mieste v našom celkovom pojmovom aparáte (conceptual scheme).

METÓDA POJMOVEJ ANALÝZY: DÔVODY ATRAKTÍVNOSTI

- Nekoliduje s metódami (vážených) empirických vied a ani im nekonkuruje, je autonómnou filozofickou súčasťou v rámci systému vedeckých metód
- Je intersubjektívne kontrolovateľnou a korigovateľnou procedúrou a v tomto zmysle je „vedeckou“ metódou
- Nemusí predpokladať metafyzické (špekulatívne) teórie, takže sa nemusí zapletať do ustavičných a nekonečných filozofických sporov, ale naopak môže napredovať relatívne kumulatívnym spôsobom, t. j. obohacovať naše poznanie o relatívne stabilné „pojmové pravdy“

METÓDA POJMOVEJ ANALÝZY: UŽITOČNOSŤ TEJTO METÓDY

- Potreba vyjasňovania pojmov vo vnútri jednotlivých vedeckých disciplín
  - pojem čísla, nekonečna apod. v matematike
  - pojem času, príčiny, ničoho apod. vo fyzike
  - pojem života, vedomia apod. v biológii a neurovedách
  - pojem človeka, ľudskej prirodzenosti v antropológii
  - pojem národa, udalosti apod. v historiografii atď.
- Potreba prepájania vedeckých pojmov a koncepcií s každodenným (bežným) chápaním
  - odstraňovanie neporozumenia (popularizácia vedy, jej výsledkov i metód)
  - odstraňovanie hroziacich pojmových nejasností a konfúzií
    - „slobodná vôľa neexistuje, naše myšlienky a konania sú výsledkom príčin, ktoré nemáme vo svojej moci“ – ako téza niektorých neurovedcov
    - „vesmír vznikol z ničoho“ – ako téza niektorých teoretických fyzikov
    - „celé naše prežívanie je len správanie neurónov a pridružených molekúl“ – ako téza niektorých neurofyziológov

KRITIKA METÓDY POJMOVEJ ANALÝZY

- Klasický „paradox analýzy“ (G. E. Moore): ak rozumieme danému pojmovému výrazu, analýza je informačne triviálna (nehovorí nám nič nové), ak analýza predloží ako výsledok to, čo sme predtým nevedeli, nie je to analýza toho pojmu, ktorý sme chceli analyzovať (ale nejakého iného), a teda **nie je správna**.
- Pojmová analýza predpokladá často spochybňované **rozlíšenie** medzi analytickými (čisto pojmovými) a syntetickými (empirickými) pravdami.
- Nie sú dostatočne presne vymedzené **kritériá úspešnosti** analýzy, čo v konečnom dôsledku vedie k podobnej názorovej diverzite ako pri používaní iných filozofických postupov.
- **Intuície**, na základe ktorých posudzujeme protipríklady, nie sú dostatočne spoľahlivé (kritika zo strany kognitívnych psychológov a „experimentálnych filozofov“).
- Filozofická metóda analýzy pojmov by mala poskytovať niečo viac než len systematizáciu našich intuícií.

ČO MUSIA UROBIŤ FILOZOFI, ABY SA ICH POJMOVÉ ANALÝZY STALI LEPŠÍMI A RELEVANTNEJŠÍMI?

- Rozhodnúť sa, či chcú byť empirickými lexikológmi určitých „filozofických výrazov“, resp. filozoficky relevantných výrazov, alebo nie.
- Ak nie, uvedomiť si, že potom pojmová analýza je nevyhnutne aj určitým stanovovaním (navrhovaním) pravidiel pojmového diskurzu.
- Aby toto stanovovanie (navrhovanie) mohlo byť úspešné, musí byť vedené dostatočne presne určenými cieľmi.
- Aby toto stanovovanie (navrhovanie) mohlo byť zaujímavé a relevantné aj mimo samotnej filozofie, musí byť oboznámené s pojmovou aj empirickou prácou v príslušných vedeckých disciplínach

„ANALÝZA POZNANIA“ AKO PRÍKLAD POJMOVEJ ANALÝZY

Charakteristika prístupu:

- 1. identifikuje sa intuitívne jasná dištinkcia medzi poznaním/vedením na jednej a mienkou/presvedčením na druhej strane
- 2. opieranie sa o prirodzený jazyk
- 3. uvádzanie príkladov a protipríkladov, metóda argumentovania protipríkladmi

Problém poznania ako analytický problém: analýza poznania ako analýza pojmu poznania

Čo znamená povedať, že „S vie, že niečo je také a také“

Pre epistemológiu je zaujímavé propozičné poznanie: vedieť, že niečo je také a také, poznať fakt (práve tento „typ“ poznania nachádzame vo vedách)

„ANALÝZA POZNANIA“

- Pýtať sa „Čo je to poznanie?“ znamená pýtať sa „Čo to znamená, keď niečo vieme“? „Čo znamená povedať, že S vie, že niečo je také a také“, inak: aké sú pravdivostné podmienky vety „S vie, že p“?
- Zodpovedať otázku „Čo je to poznanie“ znamená určiť nevyhnutné a dostačujúce podmienky pravdivosti vety „S vie, že P“ (a správneho používania výrazu „S vie, že p“)

Tzv. tripartitná definícia : pre akýkoľvek subjekt S a pre akúkoľvek propozíciu p platí nasledovné:

„S vie že p“ vvt, keď:

- je pravda, že p
- S je presvedčený, že p
- S má dôvod/oprávnenie

„ANALÝZA POZNANIA“: VÝHODY A NEVÝHODY ŠTANDARDNEJ ANALÝZY

Výhody:

- explikuje rozlíšenie medzi vedením a presvedčením
- je formálne: stanovuje nevyhnutné a dostačujúce podmienky, za ktoré je veta „ S vie, že p “ je pravdivá, neviaže sa na žiadnu teóriu pravdy ani na žiadnu teóriu zdôvodnenia
- je v súlade s bežnými intuíciami a bežnou jazykovou praxou

Nevýhody:

- Nie je odolná voči protipríkladom
- Gettierov protipríklad (metóda myšlienkového experimentu/metóda prípadu (the method of cases)) – ukazuje váhu, aká sa v analytickej filozofii pripisuje myšlienkovým experimentom
- Post-gettierovská analýza pokračuje: testovanie nevyhnutných a dostačujúcich podmienok potenciálnymi protipríkladmi